
В.В. Горлинський,
кандидат філософських наук,
доцент Інституту спеціального зв'язку та захисту інформації НТУУ "КПІ"

РЕПРЕЗЕНТАЦІЯ ЦІННІСНИХ ОСНОВ СТАЛОГО РОЗВИТКУ І БЕЗПЕКИ СУСПІЛЬСТВА У ФІЛОСОФІЇ ПОСТМОДЕРНУ

Системна криза сучасного суспільства потребує розробки ціннісних пріоритетів сталого і безпечного розвитку як соціокультурної умови подолання небезпек та успішного просування вперед. Суттєвий і оригінальний внесок у постановку та обґрунтування проблеми виживання людського роду в умовах глобалізації загроз, дослідження аксіологічних основ усталеності суспільства був зроблений представниками неklasичної філософії, яка артикулюється в сучасній літературі як філософія постмодерну. Вивчення і систематизація цих теоретичних здобутків дасть змогу поповнити загальну скарбницю філософської думки оригінальними ідеями і поглядами на аксіологічну складову суспільства сталого і безпечного розвитку.

Дослідженню ціннісних пріоритетів сталого розвитку і безпеки суспільства на теоретичному ґрунті неklasичних філософських течій і напрямів приділи увагу у своїй творчості українські вчені В. Андрущенко, В. Ананьїн, Е. Афонін, М. Горлач, С. Кримський, В. Лук'янець, В. Лутай, В. Лях, М. Михальченко, Л. Сохань, В. Табачковський, А. Толстоухов та ін.

Характерними рисами відображення аксіологічної складової сталого розвитку і безпеки суспільства у філософії постмодерну є різноманіття філософських підходів, переважна відмова від раціоналістичної методології дослідження проблем, аксіологічний плюралізм і релятивізм, перенесення аксіологічної проблематики у сферу суб'єктивного і трансцендентного, акцентуація екзистенціальних і культурних цінностей. *Суттєвим досягненням філософії постмодерну є концептуалізація проблеми екзистенціальної безпеки на збереженні існування людського роду, концентрація зусиль на вивченні принципів засад сталого людського розвитку в умовах загострення глобальних проблем людства.*

Означені тенденції дістали своє відображення у різноманітних течіях сучасної неklasичної і, передусім, екзистенціальної філософії. Ідеї екзистенціальної безпеки були розвинені у працях М. Гайдеггера, К. Ясперса, Ж.-П. Сартра, А. Камю та ін. Їхні прибічники вважають, що катастрофічні події новітньої історії довели нестійкість, слабкість будь-якого людського існування. "... Ми виявились безпорадними, розгубленими перед обличчям катастроф, знищенням усіх, що захищали нас раніше, звичок і цінностей", – заявляв К. Ясперс [1, 275]. Важливою формою розв'язання проблеми екзистенціальної безпеки він вважає комунікації представників різних світоглядів, внаслідок якої, на його думку, здійснюється вільне порозуміння щодо обов'язкового для всіх порядку [1, 238].

Дослідження проблем екзистенціального буття – внутрішнього ціннісного світу людини як чинника її індивідуальної безпеки, співвідношення свободи та відповідальності, ставлення до смерті й страху та ін. – можна вважати унікальним внеском у становлення філософської проблеми екзистенціальної безпеки людського існування, соціально-психологічних умов особистої безпеки.

Аналізу небезпечних для сучасного суспільства проявів психології натовпу і масовій свідомості присвячені праці Г. Лебона "Психологія народів і мас", Х. Ортегі-і-Гассета "Повстання мас", С. Московичи "Наука про маси", Е. Канетті "Маса" та ін. Головною характерною рисою нашої епохи, писав Г. Лебон, є заміна свідомої діяльності індивідів несвідомою діяльністю натовпу. Ортега-і-Гассет обґрунтовує взаємозалежність омасовлення суспільства і деспотії, яка "спирається на натовп, попираючи все, що вище за

середній рівень” [2, 313]. “Людина маси живе завдяки тому, що вона заперечує те, що інші створювали і накопичували” [2, 314], за цим запереченням криється паразитизм. Автор доходить висновку, що нині “Європа пожинає отруйні плоди свого духовного переродження”. На його погляд, загрозу омасовлення суспільства і культури може відвести духовна еліта, а засобом здобуття суспільної єдності є актуалізація духовних і моральних цінностей.

К.Поппер у книзі “Відкрите суспільство та його вороги” на основі аналізу історії соціально-філософської думки висновує, що головною загрозою сучасному суспільству, свободі й розвитку є тоталітарне мислення, в якому він убачає “шлях людства до безодні”. Застереженню суспільства від тоталітарної ідеології і маніпуляції свідомістю мас засобами культури присвячено твори Т. Адорно, Ж. Доменака, К.Мангейма, Е.Шилса.

У “Дослідженні історії” до загроз цивілізаційному розвитку А.Тойнбі відносив військові поразки, природні катастрофи, економічне, політичне, національне суперництво наддержав, а також відчуження населення від влади і культури, яке зсередини руйнує цивілізацію. Рушійною силою розвитку цивілізації Тойнбі вважає “творчу меншість” – еліту, носія “життєвого пориву”: вона, мовляв, відповідає на “виклики часу”, які загрожують суспільству. Врятувати цивілізацію, на переконання мислителя, можуть духовне оновлення, злагода, моральна єдність народу, гармонізація відносин з природою, раціональність мислення творчої і правлячої еліти, її здатність до нового розуміння суті “викликів часу” і спроможність дати адекватну “відповідь”. Прогрес цивілізації, на думку Тойнбі, полягає в духовному вдосконаленні і духовній єдності на ґрунті синкретичної релігії майбутнього – джерела норм, цінностей моралі та духовності, які становлять внутрішній стрижень історії.

Французький мислитель Ж.Фурастьє, прихильник концепцій постіндустріального суспільства, вбачає небезпеку суспільству в науково-технічному просуванні, тобто в руйнуванні тисячорічних гарантій стабільності та психічної рівноваги людини. Воно виявляється в розриві особистих і родинних зв’язків, контактів з живою природою, руйнуванні розміреного ритму життя та інших вихідних соціальних і життєвих чинників людини.

Необхідність переходу суспільства в нову фазу розвитку спричинена, на думку Фурастьє, тим, що стабілізаційні механізми технічної цивілізації, розроблені індустріальним суспільством, не спрацьовують, тому що розраховані на масу, культурний плебс, його безглузде і пасивне дозвілля. Розділення індустріального суспільства на немислячу масу і мислячу меншість – еліту, на переконання мислителя, приховує антропологічну загрозу цивілізації.

Ж.Фурастьє підкреслює зростання значущості інформації в забезпеченні умов безпеки людини і суспільства. “Життя – це означає постійно бути примушеним, з метою самозбереження, приймати рішення в умовах відсутності достатньої інформації, не маючи ні засобів, ні часу перевірити, наскільки рішення відповідають вимогам реальності” [3, 267]. Він вважає, що саме постіндустріальне суспільство зможе локалізувати наслідки технократичного просування і поновити сталість суспільства шляхом актуалізації цінностей культури, мистецтва, моралі та релігії. Загальною умовою поновлення сталості суспільства є відновлення цілісності людського існування як єдності праці й дозвілля.

Вивченню системних трансформацій, що дестабілізують соціум і соціальних ризиків, пов’язаних з переходом суспільства в постіндустріальну фазу свого розвитку, присвячена творчість Д.Белла, У.Бека, Н.Лумана, Т.Гіденса, А.Некласи, Ф.Фукуями. Проблему консолідуючих ціннісних основ глобалізованого суспільства порушують Ю.Габермас, М.Кастельс, К.-О. Апель, П.Рікер, І.Берлін.

Американський філософ і соціолог Д.Белл у праці “Прихід постіндустріального суспільства. Досвід соціального прогнозування” здійснив аналіз майбутнього постіндустріального суспільства, що будується завдяки “телекомунікаційній революції”. Автор вважає, що найважливішою цінністю постіндустріальної епохи, поряд з працею,

релігією і культурою, є знання – джерело багатства і влади, а також інтелектуальні технології і телекомунікації як засіб управління суспільством.

Провідною суперечністю “інформаційного суспільства”, на погляд Д.Белла, є глибокий розрив між культурним і соціальним життям, а також між зростанням “очікувань” і “зазіхань”. Небезпека цих суперечностей полягає в порушенні соціального порядку, розхитуванні соціальної сталості, посиленні міжгрупових конфліктів. Внаслідок цього, за Беллом, з’являється політична і економічна нестабільність. Шляхи попередження цих небезпек дослідник убачає у ринковій системі організації економіки, яка ґрунтується на принципах неоконсерватизму, порядку і стабільності.

Аналізу проблем розвитку сучасної цивілізації присвятив свою творчість У.Бек. У книзі “Суспільство ризику. На шляху до іншого модерну” він пише, що невизначеність і небезпека підтримуються новим типом індивідуальності, розривають зв’язок часів і поколінь, роблять суспільство “суспільством ризику” [4]. Автор визначає ризик як системну взаємодію суспільства із загрозами і небезпеками, що індукуються процесами модернізації. Ризики, на відміну від небезпек минулих епох, є наслідками, що пов’язані з породженою модернізацією глобальною нестабільністю і невизначеністю.

Важливе значення в контексті розв’язання проблем гуманітарної безпеки і сталого людського розвитку мають ідеї У.Бека про роль культури і релігії у формуванні сталих суспільних відносин. На його думку, в сучасному суспільстві внаслідок значного послаблення впливу релігії на культуру як засобу приборкання “демонічного” першопочатку в людині й джерела моральності відбулася дезорієнтація людства в світі добра і зла, що призводить до розпаду особистості і суспільства. Необхідність подолання моральної кризи суспільства потребує, на погляд У.Бека, повернення втраченого місця й ролі релігії в суспільстві.

З позицій інтегрального структуралізму розглядає ризики Є.Гіденс. Він вважає, що суспільство пронизане ризиками, які створюються як соціальними структурами, так і соціальними акторами, коли “постійним і необхідним досвідом стає мислення в термінах ризику”. Жити в епоху “пізньої сучасності” – означає жити у світі випадку й ризику – неминучих супутників системи, яка прагне установлення панування над природою і рефлексивного створення історії, вважає Гіденс.

Н.Луман у праці “Поняття ризику” розглядає ризик через призму “ситуації та порогу катастроф” у контексті понять “комунікація”, “технологія”, “рішення”. Провідним чинником соціокультурної кризи він вважає ціннісні зміни, що формуються економікою і політикою. У творі “Реальність масмедіа” автор стверджує, що медійні, тобто смислові, властивості політики і економіки – влада і гроші – можуть формувати субсистеми, котрі перетворюють людей в продукти цих медіумів, позбавлених вибору та інших орієнтирів [5, 150–152].

Концепція універсального громадянського дискурсу – процедури критичного перевірювання ціннісних підвалин суспільства – постає в філософії К.-О. Апеля як інституція легітимації основних регулятивних основ суспільства на демократичній і відповідальній основі. Концепцію “діалогу культур” і “кроскультурної комунікації” розвинуто у творчості В.Біблера та Ю.Габермаса. Саме на основі теорії комунікативної дії Ю.Габермас формулює концепцію модерного суспільства. Головним чинником такого суспільства він вважає формування громадянського контролю за владою та систему моральних і правових норм, установлених на основі консенсусу в реальній комунікації. Нова процедурна модель консенсусу і порозуміння влади й громадськості має у Габермаса назву “деліберативної політики” і вважається ядром демократичного процесу [6, 358]. Важливе значення в конфліктних ситуаціях, за Габермасом, має компроміс конкуруючих інтересів та ціннісних орієнтацій.

Питання про небезпеку втрати світової культурної спадщини на етапі входження людства в нову еру унікальної планетної цивілізації порушує П.Рікер у статті “Всесвітня цивілізація та національні культури”, оприлюдненій у журналі “Esprit”. “У цьому

екстремальному пункті, – зазначає мислитель, – триумф споживацької культури, універсально ідентичної та інтегрально анонімної, репрезентуватиме нульовий ступінь культури творчої, це буде скептицизм у планетарному масштабі, абсолютний нігілізм у триумфі добробуту, і треба визнати, що ця небезпека як мінімум дорівнює небезпеці атомного знищення, а може навіть перевищує її” [7, 292–300].

Проблему зниження рівня суспільної довіри і прогресу індивідуалізму як результату розвитку інформаційних технологій порушує у книзі “Великий шок” Ф.Фукуяма. Загальнолюдським ідеалом, вважає він, є ліберальна ідеологія, в межах якої розв’язуються всі суперечності і задовольняються людські потреби. Ліберальна ідеологія спроможна запропонувати людству програму подолання соціальних конфліктів, суперечностей та створення соціально упорядкованого врівноваженого суспільства, де найвищою цінністю є особистість. Цей ідеал, за Фукуямою, ґрунтується, передусім, на цінностях довіри і злагоди. Під довірою він розуміє очікування того, що всі члени суспільства будуть поводитись чесно, виявляючи готовність до взаємодопомоги у відповідності із загальними нормами. Шлях до процвітання суспільства і країни лежить саме через зростання громадянської довіри. Суспільна злагода, на думку мислителя, полягає в налагоджуванні партнерських стосунків між основними групами населення, відсутності соціальних конфліктів, прагненні і наближенні до соціальної гармонії. Загрозу лібералізму автор убачає переважно в націоналізмі, тоталітарних ідеологіях і релігії.

Проблема міжцивілізаційного конфлікту є провідною в праці С.Хантінгтона “Зіткнення цивілізацій”. Автор висуває тезу, що, на відміну від попереднього часу, коли головним джерелом глобальних і локальних конфліктів були економіка та ідеологія, в майбутньому таким джерелом буде культура. Глобальні конфлікти будуть розгортатися між націями, етнічними і політичними групами, які належать до різних цивілізацій. Зіткнення цивілізацій, на думку Хантінгтона, стане домінуючим фактором світової політики, а лінії розлому між цивілізаціями – лініями майбутніх фронтів. Важливим чинником усталеності цивілізаційних утворень дослідник вважає цивілізаційну ідентичність. Вона утворюється як культурна ідентичність найвищого рангу, має загальні риси об’єктивного порядку: мову, історію, релігію, інститути, звичаї, традиції, а також суб’єктивну самоідентифікацію людей.

Теоретичною передумовою світоглядних трансформацій у ставленні до природних основ людини як базисних цінностей її екзистенційної безпеки є надбання філософської антропології, заснованої М.Шеллером і розвиненої у творах М.Мерло-Понті, Ж.Бодріяра, Г.Плеснера та ін. Шеллер вважав, що спосіб мислення, який формується цією наукою, дає можливість людству отримати “знання рятування”, на відміну від “знань панування”, до яких прагне західна цивілізація та які є причиною її кризи. На думку українських дослідників О.Гомілка і В.Табачковського, роль філософської антропології полягає у виявленні соціальних індикаторів антропогенних кризових ситуацій та визначенні шляхів їх подолання.

За твердженням М.Савельєвої, виявом “етичного повороту” постмодернізму є формування в суспільній думці уявлень про тотальний, або глобальний, характер морального досвіду людства. Це зумовило становлення глобальної біоетики, розвиненої в творчості В.Поттера, Г.Елліза, Ф.Дезарта, Д.Каллахана та ін. У творі “Глобальна біоетика: рух культури до більш життєвих утопій з метою виживання” В. Поттер обґрунтовує думку про пріоритетну мету глобальної етики – збереження життя на землі. Д.Каллахан обґрунтовує роль біоетики необхідністю визначитися з моральними принципами, правилами, чеснотами, що регулюють процес поєднання новітніх технологій з соціальними потоками. Дослідники цієї проблеми визначають глобальну етику як процес поширення принципів і законів моралі на сферу глобальних технологій і пов’язаних з ними проблем у структурі морального досвіду.

Важливою теоретичною умовою осмислення і практичного розв’язання проблем екологічної безпеки – чинника збереження природних основ існування людини і

суспільства – є звернення філософії постмодерну до філософії природи та екологічних теорій. Натурфілософські концепції намагаються досягнути природу як провідну цінність та джерело інших цінностей, як регулятивну ідею і принципову методологічну схему пізнання світу. На цінностях соціально-екологічної збалансованості, на екологічній сталості, “екологічній справедливості”, правах природи базуються теорії екологізму А. Добсона та інвайронменталізму (від англ. – довкілля) М.Бела, які досліджують антропологічні чинники впливу на екосистему. Аналіз філософської антропології, біоетики, філософії природи, теорій екологізму та інвайронменталізму надає підстави для з’ясування і дослідження ціннісних основ природного існування людства, усталеності екосистеми, екологічної безпеки суспільства, збереження людського існування в умовах глобальної екологічної кризи, викликані самою людиною.

Підсумовуючи аналіз аксіологічної рефлексії проблем сталого розвитку і безпеки суспільства у філософських концепціях постмодерну, зазначимо, що знаковою для цієї філософії стало ціннісне переакцентування проблематики у низці бінарних теоретичних і аксіологічних позицій у порівнянні з філософією модерну. Вкотре ціннісний вектор змінює свою спрямованість з абсолютних, трансцендентних цінностей як умови безпечного існування і просування суспільства на самоцінність людського існування і значущість екологічної рівноваги як чинника подолання екологічних загроз існуванню людства. Відбувається переосмислення ролі науки і розвитку наукомістких технологій як антропогенних факторів глобальних екологічних ризиків. Глобальна інформатизація осмислюється як можливий засіб тотального контролю та інформаційного терору, чинник руйнування культури. Концепції сильної влади і силового протистояння змінюються дискурсивними технологіями влади та теоріями діалогу культур.

Отже, постмодерн, з одного боку, породив філософські концепти нестабільності, незахищеності, уразливості світу, з іншого боку – ініціював пошуки нових моделей розвитку суспільства в умовах загальної системної кризи і глобалізації небезпек. Некласична філософія сприяла усвідомленню ситуації, в якій виявлення, актуалізація і реалізація цінностей та ціннісних смислів загальнолюдського, загальноцивілізаційного характеру, спрямованих на безпеку і сталий розвиток, стають умовою виживання людського роду.

ЛІТЕРАТУРА

1. Ясперс К. Смысл и назначение истории. – М., 1991.
2. Ортега-и-Гассет Х. Восстание масс // Райгородский Д.Я. Психология масс. Хрестоматия. – Самара, 2006.
3. Социальная философия. – К.; Харьков, 2002.
4. Бек У. Общество риска. На пути к другому модерну. – М., 2003.
5. Луман Н. Реальность массмедиа. – М., 2005.
6. Habermas Jürgen. Faktizität und Geltung: Beiträge zur Diskurstheorie des Rechts und des demokratischen Rechtsstaats. – I. Aufe. – Frankfurt an Main, 1992.
7. Рікер П. Історія та істина. – К., 2001.